

Referència bibliogràfica:

Campmany Guillot, Josep; Navarro Espinal, Pau; Losada Mayoral, Àngel; Comas Aregall, Josep M. (2012). "El patrimoni rural i preindustrial, el gran desconegut de les nostres ciutats". Dins: DD.AA. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat: Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat, 2012. Pàg. 286-298. [ISBN: 978-84-938801-6-3].

P
B
Ll

EL PATRIMONI RURAL I PREINDUSTRIAL, EL GRAN DESCONEGUT DE LES NOSTRES CIUTATS

Josep Campmany Guillot - *Centre d'Estudis de Gavà*
Pau Navarro Espinal- *Grup ecologista Quercus*
Àngel Losada Mayoral - *Grup ecologista Quercus*
Josep Maria Comas Aregall - *Unió Muntanyenca Eramprunyà*

Introducció

Al marge dels elements patrimonials típics, de caire arquitectònic o arqueològic, n'hi ha d'altres que, molt sovint, han estat marginats dels catàlegs locals. Es tracta d'elements que tenen en comú que ni estan ubicats en zona urbana, ni són construccions fàcilment identificables, com serien masies, ermites o castells. Ens estem referint al patrimoni format per les restes d'activitats preindustrials que no es desenvolupaven prop o dins del nucli urbà, sinó escampades per la geografia: forns de calç, fargues rurals, teuleries, fites, camins, barraques de pedra seca, premses, cups i dipòsits de vi, molins, basses, canalitzacions, fonts, mines d'aigua, etc. Tot i que alguns d'aquests elements poden formar part de catàlegs del patrimoni arquitectònic o arqueològic, el fet que estiguin en sòl no urbà en fa difícil la catalogació, conservació, interpretació i ús didàctic. Sovint, a causa d'aquest estat de semiabandonament gestor que pateixen boscos i muntanyes, passen desapercebuts als responsables de la gestió del patrimoni, i a la ciutadania en general, que n'ha arribat a oblidar l'existència, l'emplaçament, i fins i tot la funció i ús.

En aquest treball presentem l'experiència que tres entitats gavanenques de caire divers (ecologista, excursionista i d'estudis locals) estan portant a terme, els darrers anys, per rehabilitar, potenciar i difondre aquest patrimoni, a través de diversos casos particulars: la bassa de la Sentiu, la font del Mas Vilar, la teuleria de can Bassoles, la

barraca de vinya de les Ferreres, les infraestructures hidràuliques del fons del Fangar, i l'àrea industrial de can Llong. L'objectiu és oferir un primer llistat d'elements catalogables i, en la mesura del possible, descriure'ls i explicar com alguns s'han recuperat.

Una cooperació fructífera

El patrimoni difús es troba escampat pel territori, i té a veure amb activitats pròpies del món agrari. Sovint s'associa també a l'aigua, l'element indispensable no només per a la producció, sinó també per a la transformació preindustrial dels conreus. L'interès per aquest tipus de patrimoni, doncs, és ampli, i abasta una àmplia tipologia, des de grups de caire ecologista, fins als excursionistes o als centres d'estudis locals. Els primers aporten l'interès pels recursos ambientals, com ara l'aigua, la flora, la fauna o la geologia; els segons aporten l'interès per conèixer el territori en extensió, els camins, les rutes i els elements singulars del paisatge; finalment, els darrers s'interessen per aquest patrimoni en el marc del context històric local que investiguen.

Aquesta confluència d'interessos s'ha produït a Gavà entre tres grups: el Grup ecologista Quercus, la Unió Muntanyenca Eramprunyà (UME), i el Centre d'Estudis de Gavà, i ha donat lloc a una col·laboració duradora que es remunta a principis d'aquest segle.

Així, l'any 2001 els tres grups (amb l'Associació d'Amics del Museu de Gavà fent el paper de centre d'estudis) van organitzar una sèrie d'excursions pel terme municipal en què es valoritzava el patrimoni hidràulic, les fonts i mines d'aigua del terme (Alonso, 2011, p. 88). Un any després, una queixa dels ecologistes pel soterrament de la font de la Ginebra causat pels gestors de l'abocador del Garraf va comportar-ne la restauració, i l'organització d'una festa de reinauguració. L'any següent, el grup Quercus va portar a terme la restauració de la bassa de la Sentiu, una bassa que estava colgada i abandonada. Antigament s'usava per regar els camps de la part baixa de la vall. Tres anys d

esprés, el 2006, Quercus va recuperar la font de l'Avellanosa, i el 2008 va tornar a denunciar públicament la destrucció de la font de can Tries, amb motiu de les obres de construcció de la bassa de laminació de la riera de Sant Llorenç. Les queixes van motivar que l'administració recuperés la font (malgrat que l'aigua que raja es malmet a la riera), mentre que el Centre d'Estudis col·laborava amb els arqueòlegs que supervisaven l'obra per documentar la mina de can Tries que alimentava la font. Aquell mateix any, els tres grups col·laboraven en la restauració de la font del Mas Vilar, que havia quedat colgada, dècades enrere, a causa de les riades i l'obertura d'una pista forestal uns metres per sobre. El 2009, les tres entitats van tornar a col·laborar en la neteja i recuperació d'un tram de l'antic camí carreter al castell d'Eramprunyà. Aquesta tasca va permetre descobrir una antiga rajoleria, que es va netejar i documentar gràcies a la col·laboració dels dos primers grups (Losada, 2009). El 2010, els tres grups van tornar a col·laborar en la restauració d'una barraca de pedra seca a les Ferreres (Losada, 2010), mentre s'iniciava la recerca sobre la xarxa de captació hídrica del fondo del Fangar. La darrera col·laboració s'ha iniciat enguany amb l'estudi de l'àrea industrial de can Llong (Losada, 2011).

Tot aquest treball conjunt ha permès redescobrir, estudiar i documentar una sèrie d'elements patrimonials dels quals no hi havia cap constància als catàlegs del patrimoni històric i arqueològic de la ciutat. Per primer cop, doncs, en aquesta comunicació, informem i comuniquem l'existència de molts elements del patrimoni difús de Gavà.

Elements del patrimoni hidràulic

Com a societat mediterrània que som, l'aigua i les infraestructures que s'hi relacionen han estat vitals a l'hora de garantir la supervivència i prosperitat de la població en un determinat indret de la nostra

geografia. Des de l'antiguitat, doncs, les infraestructures relacionades amb l'aigua han deixat petja al territori.

D'entre les infraestructures hidràuliques, distingim les destinades a la captació (fonts, pous, sínies i altres mètodes de captació), les destinades al transport (mines, aqüeductes, canals), i les destinades a l'aprofitament industrial (molins).

En la major part dels casos, al terme de Gavà, l'afiorament de l'aigua no es fa a través de surgències netes o brolladors naturals, sinó que procedeix de filtracions que apareixen en forma de degotalls o parets ploraneres. Per fer-la aprofitable, davant per davant de la paret brolladora es construïa una altra paret amb maons o pedra seca, i l'espai es tapava amb unes teules especials, amples, planes o amb una petita curvatura, com si fos la galeria d'una mina. Es prevenia així la pèrdua d'aigua per evaporació. Aquesta galeria de captació, la longitud de la qual podia variar entre uns pocs i unes desenes de metres, s'acaba en una petita resclosa en forma de bassa, també coberta, que tenia per objecte decantar els llims. A un cert nivell del terra, hom hi posava una canonada, que és la surgència que es percep des de l'exterior. Aquesta tipologia de fonts, amb la galeria de captació i bassa de contenció feta amb maons, tapada amb teules planes o arrodonides, i canonada de desguàs, es troba a la font del Ferro, a la font de la Ginebra i, sobretot, a la font del Mas Vilar.

Quan no hi havia surgències naturals, la captació d'aigua requeria metodologies més complexes per tal de recollir, emmagatzemar i alliberar lentament l'aigua de pluja, de forma que es garantís, d'una banda, la retenció dels aiguats sobtats típics del clima mediterrani, perquè no generessin riudes que malmetessin els conreus aigües avall i, d'altra banda, el subministrament per a les èpoques de sequera, sovint molt llarga. Una metodologia molt emprada consistia en la construcció de rescloses o malecons al fons de les valls, perpendiculars al pendent. Darrere hom hi acumulava grava, sorra i una capa superior de llims. Aquestes rescloses, situades a distàncies

regulars, actuaven com a interceptors per a l'aigua subterrània i permetien que, en superfície, s'acumulessin llims i terra fina que constituïen excel·lents feixes de conreu. Per la seva banda, el reblert de grava i sorres actuava d'esponja, absorbint les riudes i conservant l'aquífer durant mesos. A banda i banda de cadascuna d'aquestes rescloses soterrades, diferents canals portaven l'aigua dels vessants i valls laterals cap al fondo marjat. Per captar l'aigua, s'obrien pous a una certa distància aigües amunt de cadascuna de les rescloses soterrades. Aquests pous estaven en contacte amb el fons de grava i sorra que actuava d'esponja natural. Als punts baixos de la paret del marge que mirava aigües avall, també, hom podia posar una canonada, d'on brollava l'aigua. Aquesta sèrie d'infraestructures, ben documentades a la literatura sobre enginyeria hidràulica (Montenegro, 1894, p. 203), es poden trobar encara avui al torrent del Fangar, i el tipus de surgència esmentat es troba a la font de l'Avellanosa. A la figura 1 presentem un plànol del fondo del Fangar amb la localització d'aquestes estructures de captació.

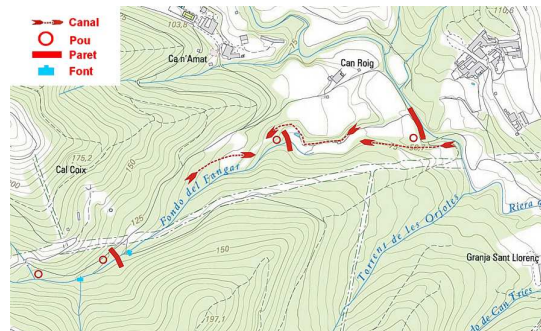

Figura 1. Plànol esquemàtic que mostra les rescloses soterrades, pous i canals del sistema de retenció d'aigües pluvials del fondo del Fangar. Base cartogràfica de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Esment a banda mereixen les mines d'aigua. La tecnologia utilitzada en aquest cas es remunta a èpoques molt antigues, però es van popularitzar a la nostra contrada a les acaballes del segle XVIII, quan els hisendats de Barcelona que havien invertit les seves fortunes en heretats al Baix Llobregat van voler revaloritzar-les introduint conreus de regadiu. En el nostre cas, la infraestructura investigada és la mina de can Tries (Gibert, 1990, p. 36, 208, 210), que discorre a cavall dels termes de Gavà i Viladecans. Té uns 4 km de longitud que inicia la captació d'aigua subterrània a la confluència del fons del Fangar amb la riera de Sant Llorenç. Segueix soterrada i en perfecte estat de conservació (excepte els pous de registre, les parts superiors dels quals van ser destruïts per l'Ajuntament de Gavà i l'Agència Catalana de l'Aigua). En entrar al terme municipal de Viladecans seguia fins al molí fariner de can Tries –molinet d'en Sobiracs–, on alimentava la bassa del molí. Amb les obres de construcció de la bassa de laminació de la riera de Sant Llorenç –executades per l'Entitat Metropolitana de Medi Ambient– la mina en terme de Viladecans va ser destruïda, excepte una petita part que l'Ajuntament va voler deixar com a mostra.

D'aquesta obra es conserva la petició elevada pels promotors del molí de can Tries l'any 1801 als barons d'Eramprunyà per construir una mina d'aigua a la riera de Sant Llorenç amb l'objectiu de fer funcionar un molí fariner de nova construcció.¹ L'aigua sobrant es va canalitzar i s'usava per regar les propietats de tres grans terratinents de Gavà: can Ribes, can Glòria i Can Ferrer –avui Torre Lluc, Museu Municipal. L'any 1843 es va arribar a un acord entre aquests propietaris i l'Ajuntament de Gavà per cedir una part del cabal d'aigua per alimentar una font pública de nova construcció a la plaça

¹ Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà (ABE), fons digitalitzat, Unitat de Catalogació 368.

Major de Gavà.² La font encara es conserva, així com el distribuïdor d'aigua que feia les parts corresponents a cada propietari/usuari. La mina va estar en funcionament fins a l'any 1942, quan l'Ajuntament va acordar la concessió del subministrament d'aigua a AGBAR.³ D'aleshores ençà la mina va ser usada només pels veïns del barri de can Tries (nascut vers la dècada del 1960) fins que va ser dotat de xarxa d'abastiment d'aigua potable. Des d'aleshores la mina no ha rebut cap tipus de manteniment, però està en perfecte estat i segueix portant aigua, tal com mostra la figura 2. Actualment, arran de la construcció de la bassa de laminació de la riera de Sant Llorenç, el cabal d'aigua que porta la mina sorgeix a una font de nova construcció construïda en terme municipal de Sant Climent, prop del restaurant can Feral. L'aigua s'aboca a la riera de Sant Llorenç.

Pel que fa a l'antic molí fariner, se'n conserven algunes restes, en terme municipal de Viladecans, al parc de can Guardiola: un petit aqüeducte, restes de la bassa d'acumulació, completament colmatada, i la paret del molí.

Figura 2. Imatge de l'interior de la mina de can Tries (Foto: Àngel Losada).

² Arxiu Municipal de Gavà (AMG), *Conveni escriturat entre l'Ajuntament de Gavà i en Francesc Ribas, fabricant, i Josep Vilardaga, propietari, davant del notari de Barcelona Josep Manuel Planas i Compte, de 27 de juliol de 1843.*

³ AMG, llibres d'actes de plens, sessió del 16 de juliol de 1941.

Patrimoni preindustrial

Altres elements patrimonials tractats els darrers anys per aquests grups estan relacionats amb les infraestructures, com els camins, els marges, les parets, barraques de pedra seca o els corralis; i la producció de material per a la construcció, com les rajoleries i els forns de calç; la transformació de la collita, com premses de vi. Tots estan relacionats amb un conjunt d'activitats que van desaparèixer en implantar-se la nova societat industrial, i tenen en comú l'emplaçament en territori no urbà.

Un dels elements que més atenció ha suscitat els darrers anys són les construccions de pedra seca: marges, parets i barraques. Les tres entitats es van proposar de reconstruir una barraca situada a la serra de les Ferreres. El projecte va començar l'any 2009, després d'aconseguir permís dels propietaris dels terrenys, la família Tintoré de Gavà. En aquest cas, la barraca estava feta de llicorella, el tipus de pedra que constitueix la roca mare de la serra de les Ferreres. Prop de la barraca hi havia un aflorament de pedra d'on es va extreure el material necessari per construir la barraca. La reconstrucció es va realitzar amb la col·laboració d'experts del Grup de Recerca Olesa Rural, i la inauguració de la barraca restaurada va tenir lloc el 14 de novembre de 2010. L'aspecte actual de la barraca restaurada es pot veure a la figura 3.

Figura 3. Barraca de vinya restaurada després de la intervenció realitzada pels tres grups esmentats a l'article. (Foto: Pau Navarro).

Pel que fa a l'interès pels camins, s'ha concretat en la investigació sobre el camí d'ascens al castell d'Eramprunyà des de la Sentiu. Es tracta d'un camí ample, apte per a carros, amb unes obres de contenció de marges i defenses a la banda del camí que feien pensar en una obra executada de forma coherent. A banda de les defenses que protegeixen les corbes més tancades, que simulen sageteres medievals, en aquest camí criden l'atenció dos ponts fabricats amb maçoneria i rajoles, de bella estampa, un dels quals estava totalment cobert per la vegetació. La tasca de les entitats, en aquest cas, ha estat netejar, fer accessible i documentar-ne l'existència (Losada, 2009). La recerca va revelar que el camí es va planificar de nova planta quan Manuel Girona va comprar el castell d'Eramprunyà, l'any 1897. Sabem que el 1900 s'estava discutint el traçat del camí, gràcies a un esbós existent a l'Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, i que el 1902 el camí ja estava acabat. Actualment, el camí, que discorre íntegrament pel Parc de Garraf, està en procés d'integrar-se a la Ruta dels Castells que promou la Diputació de Barcelona.

En el transcurs de les tasques de desbrossament del pont es va descobrir una construcció situada al costat del camí. Després de netejar-la es va constatar que es tractava d'una rajoleria, en molt bon estat de conservació, molt probablement utilitzada per coure els maons i rajoles necessaris per bastir els ponts del camí d'ascens del castell; si això fos cert, aquest element patrimonial es dataria entorn dels anys 1900-1902, cosa que n'explicaria el bon estat de conservació. Podeu veure'n la part exterior a la figura 4.

La descoberta d'aquest element preindustrial va tenir un fort impacte en el conjunt d'activitats de les entitats. Així, a inicis d'aquest 2011, Quercus ha cartografiat un conjunt d'instal·lacions preindustrials situades prop de la masia de can Llong, a la part baixa de la Vall de la Sentiu. Aquest conjunt patrimonial, que configura una extensa àrea destinada a activitats preindustrials, abasta 11 forns de calç –dels quals només n'hi ha, fins a la data, 3 d'inclusos al Pla Especial i Catàleg del

patrimoni arquitectònic de Gavà (Catàleg del Patrimoni Arqueològic, 2000). A l'àrea hi ha també dues rajoleries, una de més ben conservada que l'altra, les restes d'una premsa de vi, i un pou, que abastia d'aigua totes aquestes activitats. A la figura 5 mostrem la localització aproximada d'aquests elements preindustrials.

Més recent, s'ha començat la identificació i documentació de dues àrees més: d'una banda, el promontori del Mont-Ras, sota del pic de les Agulles, que conté una gran quantitat de marges de pedra seca de tipus calcari, parets que semblen delimitar grans tancats per al bestiar, i diverses barraques de pedra seca; d'altra banda, resta pendent la investigació de la infraestructura hidràulica de la vall de la Sentiu, on s'han detectat les restes d'un molí medieval, una sínia i diverses canalitzacions.

Figura 4. Imatge de la teuleria descoberta a la Sentiu, al costat del camí de carro al castell d'Eramprunyà. (Foto: Josep Campmany).

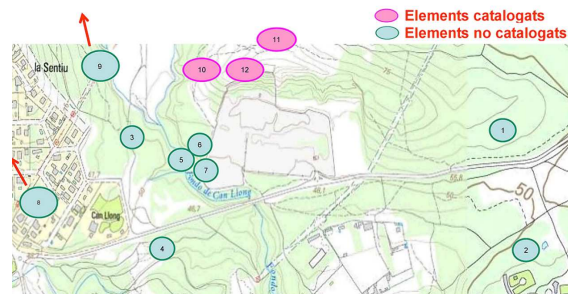

Figura 5. Plànol esquemàtic que mostra la localització de diversos elements patrimonials difusos situats prop de la masia de can Llong: (1) arqueta d'aigua, (2) forn de calç, (3) rajoleria i forns de calç, (4) teuleria, dos forns de calç, premsa de vi i pou, (5), (6) i (7), tres forns de calç i una rajoleria, (8) tres forns de calç seguint el camí de les agulles, (9) forns de calç prop del dipòsit, (10), (11) i (12) forns de calç. Base cartogràfica de l'Institut Cartogràfic.

Conclusions

La col·laboració entre grups de caire divers, amb interessos i objectius diferents, té una gran potència quan es tracta d'estudiar el patrimoni difús.

En el nostre cas, hem mostrat l'experiència dels darrers anys de treball col·laboratiu entre el Grup Ecologista Quercus, la Unió Muntanyenca Eramprunyà i el Centre d'Estudis de Gavà, que ha permès descobrir, estudiar, interpretar i, en alguns casos, adequar, tota una sèrie d'elements patrimonials dispersos pel territori no urbà de Gavà.

Referències

ALONSO, Manel (2011), *L'Associació d'Amics del Museu de Gavà, 1981-2011*. Gavà: Associació d' Amics del Museu, 2011.

Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Gavà, Pla Especial, aprovat per la Generalitat de Catalunya el 22 de març de 2000.

GIBERT, Alfons (1990), *Un segle de vida gavanenca (1840-1940)*. Gavà: Ajuntament, 1990.

LOSADA, Àngel i NAVARRO, Pau (2009), *El camí de carro de l'any 1902 de can Pardal al castell d'Eramprunyà. El forn de rajoles. Restes etnològiques del nostre passat recent*. Gavà: treball consultable en línia a: http://www.cecbll.cat/3066/imagenes/grandes/1_Rajoleria_Sentiu_Gava.pdf [maig 2012].

LOSADA, Àngel i NAVARRO, Pau (2010), *Construccions a la serra de les Ferreres. Barraca de vinya. Restes etnològiques del nostre passat recent*, 3. Gavà: treball consultable en línia a l'adreça d'internet: http://www.cecbll.cat/3066/imagenes/grandes/2_barraca_de_vinya2.pdf [maig 2012].

LOSADA, Àngel i NAVARRO, Pau (2011), *Construccions al voltant de can Llong. Teuleries i forns de calç. Restes etnològiques del nostre passat recent*, 2. Gavà: treball de recerca consultable en línia a: http://www.cecbll.cat/3066/imagenes/grandes/3_teuleria_a_can_llong.pdf [maig 2012].

MONTENEGRO, Antonio (1894), *Arte de la explotación del agua en pozos, fuentes y alumbramientos, convirtiendo en subterráneas las torrenciales*. Madrid: Imprenta de los sucesores de Cuesta, 1894.